

Remieg Aerts

THORBECKE
WILHET

BIOGRAFIE VAN EEN
STAATSMAN

2018 Prometheus Amsterdam

Inhoud

Woord vooraf	7
Preambule	13
1	
Mijn geliefde zoon	
<i>Jeugdijaren 1798-1820</i>	17
2	
De waarheidszoeker	
<i>Duitse jaren 1820-1824</i>	73
3	
De tevreden professor	
<i>Gentse jaren 1825-1830</i>	135
4	
De gelukkige professor	
<i>Leidse jaren 1830-1836</i>	205
5	
De hervormer in de wachtkamer	
<i>Liberaal ontwikkeling 1836-1844</i>	261
6	
Vormgeven aan de geschiedenis	
<i>Rondom 1848</i>	317
7	
Voorbij de karnemelkmannen	
<i>Op zoek naar de macht 1848-1849</i>	391
8	
De Koning en de Grootvizier	
<i>Eerste kabinet 1849-1853</i>	431
9	
Wee, als hij terugkomt!	
<i>Jaren van oppositie 1853-1862</i>	499
10	
Rudolph de Eerste	
<i>Tweede kabinet 1862-1866</i>	567
11	
Narede	
<i>De onttroonde staatsman 1866-1870</i>	645

12

Naleven

<i>Derde kabinet 1871-1872</i>	693
<i>Thorbecke na Thorbecke</i>	
Thorbecke, in terugblik	757
Noten	765
Bibliografie	829
Personenregister	858
Zaken- en plaatsenregister	872

Woord vooraf

De SP geeft 'de grondlegger van de parlementaire democratie' een schoonmaakbeurt, 7 juni 2010.
Standbeeld Stationsplein Zwolle, door Hans Bayens, 1992.

Geen Nederlandse politicus uit het oudere verleden is bekender gebleven dan Johan Rudolf Thorbecke. Bijna anderhalve eeuw na zijn overlijden is zijn naam nog overal aanwezig. In bijna elke stad is wel een Thorbeckestraat, een Thorbeckelaan, een Thorbeckeplein of een Thorbeckegracht. Er zijn basisscholen, scholen voor voortgezet onderwijs en speciale opleidingen die zijn naam dragen. De zoekterm ‘Thorbecke’ geeft meer dan een miljoen resultaten. Er bestaat een Thorbeckeprijs voor politieke welsprekendheid, de Universiteit Leiden heeft een Thorbeckeleerstoel en in Zwolle vindt jaarlijks de Thorbecke-lesing plaats. Standbeelden van hem prijken in Amsterdam, in Zwolle en inmiddels ook in Den Haag. Naast Willem van Oranje geniet geen enkele andere Nederlander de eer in drie steden op een voetstuk te staan.

Met Groen van Prinsterer, Kuiper, Troelstra, Colijn en Drees behoort Thorbecke tot de erkende grootheden uit de politieke geschiedenis van Nederland. Zij gelden als ‘staatsman’ of grondlegger. Leeft Drees voort in de sociale wetgeving en de volkssympathie, Thorbecke is zonder twijfel de meest invloedrijke politieke vormgever geweest.

Hij is nog heel aanwezig in het politieke en publieke debat. Zijn naam heeft gezag, als we mogen afgaan op de vele keren dat auteurs zich op hem beroepen als zij staatkundige hervormingen bepleiten. Thorbecke geldt als de man van ‘de grondwet’, als de architect van het moderne politieke bestel of de grondlegger van de parlementaire democratie. ‘Zijn’ grondwet behoort tot de canon van de vaderlandse geschiedenis. Het bestuurlijke ‘Huis van Thorbecke’, de gedecentraliseerde eenheidsstaat met drie bestuurslagen, is bijna permanent onderwerp van onderzoek, discussie of onvrede. Zijn ‘adagium’ dat kunst geen regeringszaak is, keert terug in elk debat over cultuur en overheids subsidie. Thorbecke wordt steevast aangehaald als het gaat om het recht op toetsing aan de grondwet of de positie van de Eerste Kamer. Zijn lapidaire ‘Wacht op onze daden’ is bijna net zo legendarisch geworden als Van Speijks ‘Dan liever de lucht in!’. De lange schrale man figureert tot op heden in politieke cartoons. In het parlementaire debat wordt na bijna anderhalve eeuw nog aan hem gerefereerd. In duizenden overheidspublicaties komt zijn naam voor.

Wie was Thorbecke? Voor veel mensen, zeker voor jongeren, is hij niet meer dan een bronzen klank, een naam uit een geschiedenisles over iets met politiek of zo.¹ Maar ook de beter geïnformeerde Nederlander weet feitelijk maar weinig over deze figuur. Veel van wat er over hem beweerd wordt, berust op aangekoekte interpretaties en ingesleten misvattingen. Wat is eigenlijk zijn rol geweest in de grondwetsherziening van 1848? Wat heeft hij wel en niet bedoeld als politicus en bestuurder? Hoe werd hij de staatsman uit de overlevering?

Was hij inderdaad de perkamenten figuur die we kennen uit de afbeeldingen? Heeft hij onze tijd nog iets te zeggen?

Er bestaat een omvangrijke Thorbeckeliteratuur, die al begon tijdens zijn leven. In het familiearchief liggen twee onuitgegeven en onvoltooide biografische documentaties, door zijn zoon Willem en door zijn bewonderaar E.J. Kiehl. In 1932, ruim een halve eeuw na zijn dood, verschenen er biografieën van D. Hans en I.J. Brugmans. In de jaren dertig en veertig van de vorige eeuw kwamen daar grote studies over aspecten van zijn werk en denken bij van W. Verkade, K.H. Boersema, J.B. Manger, C.W. de Vries en L.W.G. Scholten. In de jaren vijftig en zestig werd een begin gemaakt met de uitgave van de brieven uit het omvangrijke familiearchief. De drie delen, verzorgd door J. Brandt-van der Veen, vorderden tot het jaar 1830. Tussen 1975 en 2002 verscheen de door G.J. Hooykaas verzorgde wetenschappelijke editie van zijn brieven na 1830, in zeven rijk geannoteerde delen. Belangrijke grotere bijdragen aan de Thorbeckestudie leverden W. Verkade (1974), Ernst Kossmann (1982), Heinz Günter Beuckers (1983), Eke Poortinga (1987), Henk te Velde (2002) en Jan Drentje (2004), zodat de kennis van Thorbeckes rechtsdenken, geschiedtheorie, filosofie en het doctrinaire liberalisme een hoog niveau van specialisatie bereikt heeft.² Intussen zijn in de loop van de jaren nog aanvullingen gedaan aan de toch al zeer uitgebreide collectie in het Nationaal Archief.

Deze aanwezigheid van een rijke vakliteratuur, van belangrijke interpretaties, van een voortreffelijke editie van zijn correspondentie, van oudere uitgaven van zijn parlementaire redevoeringen en van dertig strekkende meter persoonlijk archief maakt het mogelijk een moderne wetenschappelijke biografie van Thorbecke te schrijven, die inderdaad alle aspecten van zijn leven en werk omvat. Eerdere auteurs konden nog niet over dit materiaal beschikken, interpreteerden Thorbecke naar de vragen van hun eigen tijd of concentreerden zich op een belangrijk deelaspect van zijn werk. De laatste grote Thorbecke-publicatie, van Drentje (2004), fungeert wel als biografie maar is opgezet als een studie van zijn filosofische vorming en de doorwerking en Europese context daarvan. De integrale eigentijdse biografie liet nog op zich wachten.

In een mooi Alpenhotel diep in Zwitserland woonde een deel van het jaar een gedistingeerde oudere heer. Mr. Willem Thorbecke (1920-2014) was de achterkleinzoon en laatste nazaat van Johan Rudolf Thorbecke in directe lijn. In de loop van zijn leven ging hij zich verantwoordelijk voelen voor die historische erfenis. Daarom stichtte hij het Fonds Staatsman Thorbecke, dat is ondergebracht bij de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Toen Wim Gerritsen mij jaren geleden namens het Fonds vroeg of ik ervoor voelde

een biografie van Thorbecke te schrijven, heb ik erover moeten nadenken. Ik begon net aan een nieuwe functie en had eerst nog een dik boek over Amsterdam in de negentiende eeuw op de agenda. Een biografie heb ik nooit geambieerd. Het idee om jaren van mijn leven aan dat van een ander te moeten wijden, het moeizame geploeter om een of andere datum te achterhalen, het sprak mij weinig aan. De biografie is de traagste vorm van geschiedenis, een wereld van details, uiterst materieel en brongebonden. Volgens de gerenommeerde historicus Geoffrey Elton is het helemaal geen geschiedenis en veel vakhistorici zijn dat lang met hem eens geweest.³

Wat is het eigenlijk voor historisch genre?⁴ Het persoonlijke, biografische element heeft in de geschiedenis altijd een grote rol gespeeld. De moderne geschiedwetenschap moest er evenwel weinig van hebben zolang zij het verleden probeerde te ordenen en doorgronden in structuren, processen, krachten, factoren, ontwikkelingen, conjuncturen, systemen, mentaliteiten en klassen. Voor Fernand Braudel waren personen en gebeurtenissen niets meer dan een laagje stof aan de oppervlakte van de grote tijdslagen van de geschiedenis. Waar de wetenschappelijke geschiedschrijving nog wel over mensen ging, waren zij onderdeel van collectieven, zoals klassen, naties, sociale groepen. Dat waren de actoren, belanghebbenden of slachtoffers van de geschiedenis. In het prosopografisch onderzoek waren biografische gegevens louter materiaal voor de collectieve biografie van een bevolkingsgroep. Het individu kon op zichzelf niet historisch relevant zijn, want de sociale wetenschappen leerden dat mensen weinig meer zijn dan een geheel van socialisatieprocessen, habitus, klassenbelang en dominante ideologie. In het grotere perspectief was voor het persoonlijke geen plaats.

Onder invloed van het postmodernisme, genderstudies, microgeschiedenis en de sterke maatschappelijke gevoeligheid voor human interest keerde het persoonlijke aspect sinds de jaren negentig van de vorige eeuw terug in de belangstelling. De microgeschiedenis van Carlo Ginzburg, Giovanni Levi en Natalie Zemon Davis en de Franse mentaliteitsgeschiedenis richtten het vergrootglas op individuele verhalen en getuigenissen van kleine, gewone mensen in het verleden. Toch was ook hun pretentie op deze manier het gewone, het typische, de diepe mentale structuren bloot te leggen, eventueel juist via de afwijkende individuen, zoals de zestiende-eeuwse molenaar Menocchio met zijn eigenzinnige kosmologie. Bij het publiek is de belangstelling voor het persoonlijke en intieme enorm gegroeid in de laatste twintig jaar. Voor historici was minder duidelijk hoe dit relevant kon zijn. Wat voor soort geschiedschrijving of bijdrage aan de kennis van het verleden heeft de biografie te bieden, wil zij meer zijn dan *petite histoire*?

Er zijn zeker vormen te bedenken. Zo bestaat er al een lange traditie van de biografie waarin een persoon fungeert als een ‘model’ of expressief voorbeeld van een groter geheel, een beroep, een periode of cultuur: de druppel die een universum weerspiegelt. Zeker bij figuren uit een ouder verleden, over wie niet bijzonder veel materiaal beschikbaar is, wordt het onderwerp aangekleed met contextuele informatie. Zo ontstaat een soort tussenvorm, waarbij de persoon zijn of haar tijd illustreert en die tijd tegelijk aanwezig is in het beeld dat van de persoon kan worden geschetst, een soort ‘hermeneutische cirkel’ in de vorm van een biografie.

Historici zijn ook een soort postume mensenrechtenadvocaten. Het behoort tot hun taak recht te doen aan levens in het verleden, mensen in ere te herstellen, een monumentje op te richten voor degenen die het verdienen maar tijdens hun leven en daarna zonder beloning bleven. Sommigen zijn groot geweest in hun tijd maar sindsdien vergeten. Zij kunnen veel later weer interessant blijken en via een biografie worden herontdekt. Mindere goden krijgen eens de aandacht die hun eerder onthouden werd. De huidige cultuur is ook in andere personen dan grote mannen en in andere levensaspecten geïnteresseerd: vrouwenlevens, gewone mensen, het zuiver persoonlijke en intieme. De hedendaagse biografie zoekt niet louter naar grote publieke persoonlijkheden en hun prestaties. Zij gaat over mannen en vrouwen die bijzonder of juist zeer herkenbaar zijn als mens, in hun emoties, relaties of tragiek.

En dan is er de biografie van de intrinsiek belangrijke figuur, die een grote invloed heeft uitgeoefend op de politiek, samenleving, wetenschap, cultuur. Zij zijn niet een illustratie van iets, maar een veroorzakende factor in de geschiedenis. Het feit dat ook zij in menig opzicht ‘kind van hun tijd’ zijn en blijven, neemt niet weg dat zij kunnen uitgroeien tot vormgever. Grote schrijvers veranderen de literatuur, het werk van filosofen vormt de basis van alle ideologische systemen en wereldbeschouwingen, wetenschappelijke en technische vindingen hebben een ingrijpende invloed op het dagelijks leven en de economie. Politieke leidersfiguren brengen dingen tot stand, veranderen de politieke cultuur en bepalen door hun doorzettingsmacht, hun roekeloosheid, hun grootheidswaan of hun falen het lot van miljoenen tijdgenoten. Daarom is hun biografie, kennis van hun persoon en persoonlijkheid, wezenlijke geschiedschrijving.

Een uitgebreide analyse van hun levensloop, vorming, ervaringen, psychologie, denken, optreden, invloed en receptie geeft inzicht in of een verklaring voor hun handelen, hun succes of hun uiteindelijke mislukking. Een dergelijke biografie behandelt de cultuur, wetenschap of politiek van een halve eeuw of meer, maar steeds vanuit het perspectief en de bijdrage van die persoon; van-

uit de invloed die hij of zij op die grotere ontwikkelingen heeft uitgeoefend. De biografie geeft inzicht in een veroorzakende factor en verrijkt tegelijk het algemene beeld van een periode door er een belangrijk deelperspectief aan toe te voegen.

Tot deze categorie van intrinsiek belangrijke historische figuren behoort Thorbecke zonder twijfel. Hij is medevormgever van zijn tijd en van de Nederlandse politiek op lange termijn geweest, iemand van een formaat dat zeldzaam is in de Nederlandse geschiedenis. Dat trok mij wel aan; ik begon dus. Met middelen uit het Fonds Staatsman Thorbecke en onderzoekstijd van de Radboud Universiteit is deze biografie gerealiseerd.

Mijn bedoeling is Thorbecke terug te brengen naar zijn tijd, zijn vorming, zijn bedoelingen, zijn persoon en zijn resultaten. Zoals wij belangrijke oude schilderijen restaureren en van verkleurde vernislagen moeten ontdoen, zo kan een vanuit het bronnenmateriaal geschreven nieuwe biografie historische personages hun heldere kleuren teruggeven en ondertekeningen en overgeschilderde partijen weer zichtbaar maken. Zo leren wij Thorbecke opnieuw kennen, in wie hij was, wat hij wilde en wat hij voor het heden wellicht nog betekent.

Tot mijn spijt heeft de joyeuze oude heer Thorbecke, in elk opzicht een man uit een voorbije tijd, 'zijn' boek niet meer mogen beleven. Met hartelijkheid denk ik terug aan de tafelgesprekken in het Zwitserse hotel waar hij in zijn laatste levensjaren verbleef. Ik dank hem en het Fonds voor de uitnodiging de biografie te schrijven. Mijn dank gaat ook uit naar de geleerde leden van de KNAW-begeleidingscommissie, Frank Ankersmit, Klaas van Berkel, Wim Gerritsen, Gerard Hooykaas en Lucas Prakke, die het manuscript met grote zorg en acribie hebben meegelezen en mij van belangrijke aanwijzingen hebben voorzien. Dat geldt eveneens voor Georgine Weertman, die mij tot steun is geweest bij het maken van het register. Verder betrek ik in mijn dank graag de velen die mij in de loop van de jaren op interessante informatie hebben gewezen en door hun aanhoudende belangstelling mijn ijver hebben gevoed. Steeds weer heb ik daaraan gemerkt hoezeer Thorbecke 'leeft'. Maar het meest heeft dit boek te danken aan mijn Henny, die voor mij het leven mogelijk maakt.

Arnhem, augustus 2017

3

De tevreden professor

Gentse jaren 1825-1830

Thorbecke als jonge hoogleraar, tekening ca. 1830.

Een jonge universiteit

Gent, waar Thorbecke zijn beroepsloopbaan begon, was allerm minst een provincieplaats. Met ruim zeventigduizend inwoners en een snelgroeiende bevolking behoorde het tot de grootste steden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, dat in 1815 tot stand gekomen was door de samenvoeging van de voormalige Republiek en de voormalige Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik. Gent was groter dan de meeste Duitse steden die hij in de vorige jaren had leren kennen. De historische architectuur van de Oost-Vlaamse stad, met het grimmig imposante Gravensteen, de torens van het belfort, de grote Sint-Baafskathedraal en de Sint-Niklaaskerk, de Lakenhal, het fijn bewerkte laatgotische stadhuis en de deftige oude gildenhuisen aan de Graslei en de Korenlei, getuigde van de luisterrijke geschiedenis sinds de Middeleeuwen. Het lichtblauwgrijze arduin gaf die monumenten een statig en robuust aanzien en versterkte de stilistische eenheid. Een bezienswaardige stad, vond de schrijfster Johanna Schopenhauer, die in 1828 de Zuidelijke Nederlanden bereisde, als ‘uit een stuk gegoten (...) Mooie huizen liggen langs brede en degelijk geplaveide straten, waar het drukke leven zich afspeelt; de ruime, drukbezochte marktpleinen, de mooie kanalen vol kleine scheepjes en barken.’¹

Het was ook een stad met barre armoede in ellendige krotten en sloppen, herinnerde een andere tijdgenoot zich.² Met zijn tientallen gemechaniseerde katoenverwerkingsbedrijven ontwikkelde Gent zich tot een van de nieuwe industriecentra van het land. Zelfs in het middeleeuwse Gravensteen waren weverijen gevestigd. Vanouds was de stad een knooppunt door de ligging bij de samenvloeiing van de Leie en de Schelde. Het nieuwe kanaal van Gent naar Terneuzen waaraan vierduizend man werkten en dat in 1827 werd geopend, verbond de haven met de Westerschelde en de Noordzee. De haven werd uitgebreid om ook grote stoomschepen en koopvaardijsschepen te herbergen. Mede door de investeringspolitiek van Willem I, het protectiebeleid en de gegarandeerde export van Gentse katoenproducten naar Indië via de Nederlandse Handel-Maatschappij kon de Gentse katoennijverheid zich ondanks de Engelse concurrentie sterk ontplooiën. Antwerpen en Gent leken uit te groeien tot belangrijke economische centra. Het beleid van koning Willem I kon hier op veel steun rekenen. In het noorden, dat bestuurlijk domineerde, bestond weinig besef dat de zuidelijke provincies in menig opzicht het zwaartepunt van het koninkrijk vormden. Hier woonde ruim 60 procent van de bevolking en was de economische dynamiek het grootst.

Een stad van handel en nijverheid was Gent al heel lang. Er waren ook de gebruikelijke beschaafde genootschappen waar aan rederijkerij, beeldende

kunst, muziek, horticultuur en geneeskundige kennis gedaan werd en natuurlijk telde de stad een aantal deftige sociëteiten en drie vrijmetselaarsloges. Gent had een ontwikkelde bovenlaag en een goed cultureel leven. Een wetenschapscentrum was het nooit geweest. De universiteit waar Thorbecke eind september 1825 aankwam, was pas in 1817 gesticht. In het kader van zijn nationaliseringspolitiek had Willem I in 1815 besloten dat er in de Belgische provincies universiteiten moesten komen, als bolwerken van 'neutrale' wetenschap in een verder door katholiek onderwijs gedomineerd land.³ Bovendien bestond er in het Zuiden geen instelling van hoger onderwijs meer, sinds de oude universiteit van Leuven in 1797 door het Franse bewind was opgeheven. Ontwikkelde elites kende het Zuiden genoeg, maar een academische cultuur ontbrak.

Een door Willem I ingestelde commissie dacht eerst in napoleontische geest aan vestiging van één universiteit, in Leuven of Brussel. Dat leek te weinig voor een landsdeel met een grote bevolking. Bovendien telde Nederland drie rijksuniversiteiten. Ook wilde de commissie dat de zuidelijke universiteit een katholiek karakter zou hebben, als tegenwicht voor de universiteiten van het noorden. Daar moest Willem I niets van weten. Een katholiek instituut als Leuven vanouds geweest was, wilde hij zeker niet hersteld zien. Volgens het uiteindelijke besluit zouden er drie universiteiten komen, grotendeels naar het Nederlandse model ingericht, met hoogstens een betere vertegenwoordiging van katholieke hoogleraren. Aanvankelijk waren Leuven, Brussel, Luik, Doornik, Brugge en Gent kandidaat als vestigingsplaats. Vooral Brugge was voor Gent een belangrijke concurrent. Uiteindelijk wist de Gentse lobby het pleit te winnen, waarschijnlijk mede door de invloed van de Gentse priester en oudheidkundige Martinus de Bast in de adviescommissie. De stad was ook bereid zelf ruim te investeren in een passende huisvesting van de universiteit.⁴

Het Reglement op de inrigting van het Hooger Onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden van 25 september 1816 wees de drie universiteiten toe aan Leuven, Luik en Gent. Net als in Nederland vestigde het Reglement stedelijke athenea in Brussel, Maastricht, Brugge, Doornik, Namen, Antwerpen en Luxemburg, tot 'algemeene verspreiding van smaak en verlichting' bij de burgerklasse. De drie rijksuniversiteiten, bedoeld om een geleerde bovenlaag in de samenleving te vormen, kregen de gebruikelijke vijf faculteiten: theologie, rechtsgeleerdheid, geneeskunde, wis- en natuurkunde en letteren en wijsbegeerte. De academische voertaal was als regel het Latijn. Voor sommige vakken, zoals letterkunde en staathuishoudkunde, kon daarop een uitzondering gemaakt worden.

Op 9 oktober 1817 werd de universiteit feestelijk ingewijd, als evenement van en voor de hele stad, want het was duidelijk dat de Gentse bevolking zou

profiteren van de aanwezigheid van enkele honderden *cives academici*. Openbare gebouwen en woonhuizen waren verlicht en versierd, de beiaard en de kerkklokken klonken over de straten en feest- en dranklokalen mochten de hele nacht openblijven. De oprichtingsceremonie vond plaats in de Troonzaal van het stadhuis van Gent in aanwezigheid van de stedelijke notabelen, de curatoren en net benoemde professoren en burgers op verhoogde tribunes. Hoofdgast was de in de zuidelijke provincies populaire kroonprins Willem, de ‘held van Waterloo’, die de stad een paar dagen met zijn aanwezigheid vereerde. De prins bezocht de katoenweverijen en werd gefêteerd met een compositie en een grootse revuevoorstelling van de slag bij Waterloo. In de Troonzaal opende Ocker Repelaer van Driel, commissaris-generaal van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, met een toespraak officieel de universiteit. Na een kort woord van graaf Philippe de Lens, burgemeester en curator, sprak de eerste rector, Jean Charles van Rotterdam, in het Latijn een inwijdingsrede uit, die niemand verstond maar die zonder twijfel de eerbied voor de wetenschap versterkte.⁵

In eerste instantie vond de universiteit huisvesting in leegstaande pakhuisen, kapellen, abdijengebouwen en het voormalige jezuïetenklooster aan de Voldersstraat. Maar al in het eerste jaar van Thorbeckes Gentse werkzaamheid verrees het door de stad bekostigde Palais de l’Université op de locatie van het jezuïetenklooster. Het monumentale gebouw van stadsarchitect Louis Roelandt introduceerde met zijn zuilengalerij, fronton en rotondezaal met cassetteplafond een deftig classicisme in de oude stad. Het gold als een van de mooiste en grootste nieuwe scheppingen in het koninkrijk. De Aula, zoals men het paleis doorgaans noemde, werd het zichtbare centrum van het universitaire leven. Hier vonden de colleges en de academische plechtigheden plaats, waren de kabinetten en verzamelingen ondergebracht en deden de natuur- en scheikundigen hun onderzoek. Elders, aan de Baudeloolei (nu Ottogracht), was de bibliotheek gevestigd en verder kon de universiteit over een ziekenhuis en een goede botanische tuin beschikken. In de straten rond de nieuwe Aula vestigden zich boekhandels en studentenkroegen.⁶ De ongeveer driehonderdvijftig studenten vonden een ‘kwartier’ bij middenstanders, weduwen en gepensioneerde officieren en brachten hun burgerdochters gevoelige serenades. Gent werd een universiteitsstad.

Thorbecke begon dus aan een universiteit met ambitie en elan en dat beviel hem wel. Hij was in eerste instantie een toegevoegde hoogleraar. Hij was ook de jongste. De reguliere posities waren al bezet. Het was de universiteit en de regering nog niet meegevallen goede hoogleraren te vinden. In de Belgische provincies zelf was te weinig gekwalificeerd personeel beschikbaar. De koning, die zich persoonlijk bemoeide met de keuze van geschikte kandidaten, haalde

4

De gelukkige professor

Leidse jaren 1830-1836

Thorbecke geeft college 'Historia diplomatica' in zijn tuinhuisje in Leiden.
Prent Alexander Ver Huell, gelithografeerd door C.C.A. Last.

Hoogleraar in Leiden

Wie in de vroege jaren dertig van de negentiende eeuw aan de Leidse Breestraat woonde, zag dagelijks een magere, kaarsrechte heer in zwarte jas met hoge hoed de deur uit komen, tegenover het oude stadhuis, op nummer 300 (nu nummer 113). Of het goed of slecht weer was, hij leek er niet op te letten. Hij daalde het trapje van de hoge stoep af en sloeg links af, naar de Witte Poort, voor zijn vaste wandeling langs de singels, elke dag op dezelfde tijd, zoals ooit Immanuel Kant in Koningsbergen. Hij liep vlug, met een energieke, wat hoekige motoriek. Hij had er duidelijk een hekel aan als iemand voor hem treuzelde in de altijd drukke straat. Dan moest hij er voorbij, want hij kon niemand voor zich dulden.¹ Was het nog in de ochtenduren, dan liep hij naar het Rapenburg of sloeg een hoek om en verdween uit zicht. Dan ging de professor college geven.

Thorbecke huurde kamers bij de weduwe Hermine van Charldorp-de Munnik.² Al jaren is in het pand boekhandel Van Stockum gevestigd. Ooit woonde hier de wereldberoemde geleerde Jozef Justus Scaliger, de man die meer talen beheerste dan wie ook in Europa, zoals een plaquette op de gevel nog aangeeft. Voor 300 gulden per jaar vestigde Thorbecke zich op de eerste etage, met uitzicht over de Breestraat en de rijke renaissancegevel van het stadhuis. Aan de straatkant was zijn lichte, sober ingerichte studeerkamer, met portretten van zijn literaire helden Goethe, Tieck en Jean Paul en de toen gebruikelijke silhouetten van zijn ouders en de Zwolse grootouders. Daarnaast was een kleine ontvangstkamer en aan de achterzijde een ruime bibliotheekkamer, die waarschijnlijk ook als slaapkamer diende. Sinds juli 1832 had hij weer de beschikking over zijn boeken en spullen uit Gent. Om de kosten te bestrijden had hij wel zijn wijnvoorraad van 331 flessen laten verkopen.³

Heel rustig zal het niet geweest zijn, want in het benedenhuis woonde de weduwe met haar vijf kinderen. De Breestraat was een van de aanzienlijke straten van de stad. Buitenlandse reizigers roemden deze deftige promenade, die de vergelijking met die van Parijs, Frankfurt en Leipzig kon doorstaan.⁴ Thorbecke woonde relatief eenvoudig, maar het was op stand. Zijn buurman was de lutherse predikant Jan Nieuwenhuis, die in 1821 in zijn plaats hoogleraar in de filosofie was geworden. Iets terug woonde op nummer 295 het gezin van zijn collega Cornelis Jacob van Assen, hoogleraar Romeins recht. Diens buurman was stadssecretaris Pierre Antoine du Pui. Aan de andere kant lag de ruime woning van de gefortuneerde Daniël François van Alphen, de zoon van de dichter. Na een bestuurlijke loopbaan in Indië was hij lid van de Tweede Kamer geworden en had hij zich met zijn zeventien kinderen in Leiden gevestigd.⁵

De Breestraat was behalve een statige en bedrijvige woonstraat met win-

kels vooral ook de studentenstraat. Veel studenten woonden hier en sociëteit Minerva was er gevestigd in het gebouw van koffiehuis De Twee Kolommen. Na 1837 zou de sociëteit even verhuizen, maar vanaf 1844 was de ‘tweede woning’ van het studentenvolk weer in de Breestraat gevestigd.⁶ Deftiger nog was het Rapenburg, de mooie gracht waar de professorenaristocratie zetelde. Daar woonde bijvoorbeeld Thorbeckes collega Hendrik Cock, de rijkste man van Leiden, die zich de honderd meter van zijn huis naar de universiteit per koets liet vervoeren.

De jaren dertig waren voor de Leidse academie een tijd van ouderwetse geleerdheid en jeugdige romantiek. In het onderwijs lag nog de nadruk op de overdracht van traditionele kennis met een vormend, classicistisch en filologisch karakter. De hoogleraren waren geleerd, maar noch hun eigen opleiding, noch het academisch statuut bevorderde het doen van nieuw of grensverleggend onderzoek. Grote wetenschappelijke talenten als Reuvens en Hamaker overleden vroeg. De meeste professoren volstonden met het in het Latijn voordragen van hun soms al tientallen jaren ongewijzigde dictaat en het routineus examineren van de stof. Weken zij van het Latijnse dictaat af, dan improviseerden zij wat in het Nederlands, zoals Van Assen wiens Latijn met Friese tongval toch al de lachlust opwekte.

Was de beoefening van de klassieke filologie tamelijk technisch, de meeste andere wetenschappen werden op een esthetiserende en moraliserende manier overgedragen. De geneeskunde zocht de goddelijke harmonie van de schepping en de beoefening van de ‘geneeskunst’. De godgeleerdheid beschermde de ware leer en bestreed de Duitse nieuwlichterijen, de letteren vormden de smaak, de vaderlandsliefde en de welsprekendheid. De hoogleraren publiceerden vooral overzichten, tekstedities, verhandelingen en beschouwingen – encyclopedische en opvoedende wetenschap.

In deze traditionele sfeer werden de studenten opgeleid. Voor de studenten die in 1830 en 1831 als Vrijwillige Jagers het vaderland hadden verdedigd, zou deze periode een ervaring voor het leven blijven. Deze generatie was niet politiek geïnteresseerd maar beschouwde zichzelf als vaderlands en regerings-trouw. Dat kwam goed uit, want het was de bestemming van Leidse studenten het bestuurs- en kanselcorps van de toekomst te worden. De studenten van deze lichting brachten ook de Romantiek, of wat ervan over was, naar Nederland. In Duitsland had de Romantiek al plaatsgemaakt voor de Biedermeiercultuur. Met de dood van Goethe kwam in 1832 een einde aan een tijdperk. Ook in Engeland en Frankrijk waren na 1830 de grote jaren wel zo ongeveer voorbij. Toch inspireerden de voorbeelden van Byron, Scott, Lamartine en Hugo de Leidse studenten Bernard Gewin, Nicolaas ‘Hildebrand’ Beets, Johan-

6

Vormgeven aan de geschiedenis

Rondom 1848

^{de} herziening
 Verdrag
 kolonien
 Oubreedbaark. d. ^{dr. her volk} gchoren verleg
^{weest} Volledige regeling d. min.
 verantw. ^{herz. d. geschied. tot benoeming} politieke
 De verleg. d. Landt, d. prov.
 der pl. gemeenten
^{afwijking} v. thandes
 veranderd. ^{zoumer} ~~aanwezen~~ d. inst.
 d. Eerste h. of afwijking
 Regt v. amendement d. kam.
 vrstellen, ^{overstaander} gelyk d.
 min. dat hebben ten aanzie
 v. d. vrstellen, v. d. kam. ontstaan.
 Jaarh. begr. d. rekkewet.
 verbeterd. grondwetgen ten
^{weest} aanzie d. gewaend. dienst
 De wyze v. herziening d. Eft.

Kladje met notities over grondwetsherziening, ca. 1844-1848.

Thorbecke en Guizot

Een zelfportret, een afrekening en een programma. Dat was de korte overdenking die Thorbecke op 7 maart 1848 op verzoek van het maandblad *De Tijd* schreef bij een portret van de Franse eerste minister Guizot.¹ De leidende politicus van de Julimonarchie, minister sinds 1840, was net ten val gebracht door de Parijse revolutie van februari. Vermomd als lid van de Nationale Garde had hij maar ternauwernood het vege lijf kunnen redden. In januari had de ongenaakbare bestuurder Guizot een verbod ingesteld op de ‘banquets réformistes’ die door de buitenparlementaire oppositie gebruikt werden als politieke bijeenkomst en protestvorm. Het voor 22 februari geplande banket zou in het teken staan van het recht van vereniging en de hervorming van het kiesrecht waartegen Guizot zich verzette. Na een hernieuwd verbod besloten de organisatoren van de bijeenkomst af te zien, maar dat leidde tot ongeregelde acties van arbeiders en republikeinen, die barricaden opwierpen en het aftreden van Guizot eisten. Toen er de volgende dag doden vielen bij de poging van de koninklijke troepen het verzet te breken, sloeg de vlam in de pan en richtte de straatrevolutie zich ook tegen de monarchie zelf. Lodewijk Filips liet Guizot vallen en schoof Molé naar voren, maar deze zag geen mogelijkheid een regering te vormen. Omdat Lodewijk Filips niet op zijn Zwitserse Garde kon rekenen, trad hij af ten gunste van zijn zoon en nam als ‘Mr. Smith’ de wijk naar Engeland. Zoals bij elke vorige Franse revolutie werd het Tuileriënpaleis bestormd en geplunderd. De koninklijke troon verdween op de brandstapel. Op 24 februari nam een republikeins voorlopig bewind de macht over.

In dit ‘edel, denkend, ernstig, ja streng gelaat’ – een matige kopie naar het barse schilderij van Paul Delaroche uit 1847 dat Guizot en profil toont – herkende Thorbecke een geestverwant, een ‘man van karakter, van overtuiging en hooge bekwaamheid’. Hij zocht vaker herkenning in het leven van anderen. In zijn jeugd had hij inspiratie gevonden in de wetenschappelijke loopbaan van de berooide Göttinger geleerde Heyne. Toen hij in zijn Duitse jaren een biografie las van de Deense oudheidkundige Jürgen Zoega trof hem de overeenkomst met zijn eigen zoekende *Wanderjahre*.²

Behalve met Royer-Collard is Thorbecke vooral vergeleken met Guizot.³ Als lid van een minderheidsgroep – Guizot als ‘Zwitsers’ calvinist, Thorbecke als ‘Duits’ lutheraan – behoorden zij beiden niet tot het establishment. Zij waren allebei hoogleraar politieke geschiedenis met een bijzondere belangstelling voor de manier waarop revoluties, en de Franse Revolutie in het bijzonder, konden worden ingepast in de historische ontwikkeling. Zij hadden een streng, onafhankelijk en wat ongemakkelijk karakter. En zij deelden de ‘doctrinaire’

en overwegend juridische opvatting over politiek en staat. In die opvatting vormde de politiek een autonome, neutrale sfeer, op afstand van de passies van de samenleving en de belangen van coterieën en informele machtsnetwerken. ‘Hij was nooit een populair minister in zijn land’, noteerde Thorbecke, ‘men is niet ligt populair, indien men niet met zijn volk de fouten gemeen heeft.’ In hun staatsbestel kreeg het parlement een centrale positie als podium voor het redelijk overleg over het algemeen belang, tussen de koning en diens regering aan de ene kant en een burgerlijk, goedgeïnformeerd electoraat als vertegenwoordiger van ‘de natie’ aan de andere kant. Ten opzichte van elkaar hadden de staatsmachten elk hun eigen werkgebied en verantwoordelijkheid. De staat mengde zich niet in maatschappelijke kwesties, maar zorgde voor wet- en regelgeving waarbinnen alle maatschappelijke krachten en groepen zich konden ontplooien.

In zijn Gentse jaren had Thorbecke het historische werk van Guizot met waardering gerecenseerd. Zonder twijfel had hij diens optreden ook na 1830 en als minister sinds 1840 gevolgd, al noemde hij hem zelden. Guizot was elf jaar ouder dan Thorbecke. Hij was hem in carrière steeds een fase vooruit. In maart 1848 kruisten hun levenspaden elkaar: Guizots politieke loopbaan was voorbij, die van Thorbecke begon. Vanuit zijn geschiedfilosofie, waarin elke tijd een werkingskracht heeft die men moet weten te benutten, velde Thorbecke een hard vonnis over Guizot. ‘Hij had, toen hij als minister moest aftreden, uitgeleefd; hij had zijn genie van Staatsbeleid overleefd.’

Daarmee werd de val van Guizot en van de Julimonarchie tegelijk een programma voor Nederland. ‘Het lot van Guizot is een treffend voorbeeld, dat het gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist in het niet veranderen ligt. Hij heeft het tijdstip gemist, om de kern der natie (...) door uitbreiding van het staatsburgerschap naar voren te brengen.’ Omdat hij de maatschappelijke ontwikkeling verkeerd taxeerde, zette Guizot in op represie in plaats van tijdige hervorming en ordening. Het resultaat was revolutie en de vestiging van een republiek. Thorbeckes slotregels vormden een regelrechte waarschuwing. Na de revolutie in Parijs zagen overal in Europa vorsten zich gedwongen tot hervorming, ‘maar of dwang de vruchten zal dragen, die wijsheid ons kon hebben geschonken, zullen wij zien.’

De gaande en de komende man. Ongeveer toen Thorbecke zijn portret van Guizot schreef, publiceerde *De Tijd* een gravure van de Leidse hoogleraar met een begeleidende tekst waarin E.W. van Dam van Isselt hem presenteerde als *de man van de grondwet*, als de hervormer die Nederland nodig had en als de leraar van de volgende generatie staatsdienaren.⁴ Thorbecke gold al voor de grondwetsherziening als de personificatie ervan en hij is sindsdien altijd de

8

De Koning en de Grootvizier

Eerste kabinet 1849-1853

Torentje en ministerie Binnenlandse Zaken negentiende eeuw. Fotoğraf onbekend.

De wetgever in het Torentje

De ambtenaar dacht dat de minister zich vergiste. Hij leidde zijn nieuwe baas rond in het gebouwencomplex aan de Noordzijde van het Binnenhof waar het ministerie van Binnenlandse Zaken gevestigd was. Bij het bezoek aan het middeleeuwse Torentje waar de secretaris-generaal van het ministerie kantoor hield, had de minister kort rondgekeken en gezegd: 'Dit is mijne kamer.' De ambtenaar aarzelde even en wees de minister er nogmaals op dat hier de heer Schröder zijn bureau had. 'Dit is mijne kamer,' herhaalde Thorbecke slechts en liep door.¹

Het Torentje beviel hem. Het was een behaaglijk compacte ruimte met een goed uitzicht; iets tussen een studeerkamer en een commandopost. Van hieruit ging hij de toekomst van Nederland vormgeven. Was hij tot dan toe de leermeester van het parlement geweest en de compromisloze opposant van het ministerie-Donker Curtius/De Kempenaer, nu trad hij in de rol van de minister. In de formatie had Thorbecke aangedrongen op een ministerie in overeenstemming met de Kamermeerderheid. Dat betekende voor hem niet dat hij zich als minister naar de Kamer zou moeten richten. In zijn doctrinaire voorstelling van de scheiding van machten en verantwoordelijkheden stond hij feitelijk net zo tegenover het parlement als Willem III. Voor Thorbecke waren de verhoudingen duidelijk: de regering moest zich niet bemoeien met de verkiezing van volksvertegenwoordigers. Het parlement stond buiten de keuze van ministers. De minister legde desgewenst verantwoording af over zijn beleid. Het belangrijkste was het vertrouwen van de koning, namens wie hij moest optreden.²

Zo vatte Thorbecke het ministerschap op. Hij en Nedermeijer van Rosenthal stelden als minister direct hun Kamerzetel ter beschikking. Thorbecke vond dat beide functies principieel onverenigbaar waren en had dat ook graag in de grondwet willen hebben.³ Dat was niet gelukt, maar zijn voorbeeld schiep wel een conventie die sindsdien algemeen gevolgd is.

Thorbecke was van nature een bestuurder. Hij had waardering voor sterke politieke persoonlijkheden, ook als zij zijn tegenstanders waren, zoals Baud.⁴ Wel was hij er in de loop van de jaren van overtuigd geraakt dat sterk bestuur zonder goede controle en verantwoording gevaarlijk was. Sterk bestuur moest ook openbaar bestuur durven zijn, dat door een vrij gekozen vertegenwoordiging en een geïnformeerde pers beoordeeld werd.

Zijn eerste optreden als minister in de Kamer op 13 november 1849 was karakteristiek. Als voorzitter van de ministerraad gaf hij namens de nieuwe regering openhartig uitleg over het formatieproces sinds 3 oktober. Over de

voorwaarde die aan hem en Van Rosenthal gesteld was, dat zij een volledig regeringsprogramma zouden presenteren, zei hij hetzelfde als in hun antwoord aan de koning. Het was een 'blijk van wantrouwen' geweest en dat gold ook voor het feit dat de koning tot 27 oktober de formateurs niet persoonlijk had willen ontvangen. Een programma, legde Thorbecke de Kamer uit, was of te algemeen, of een nodeloze opsomming van uitvoeringskwesities. Hij was ook niet van plan het alsnog te geven. Hij ging er gewoon van uit dat het nieuwe ministerie, na alles wat er was voorafgegaan, conform de wens en bedoeling van de Kamermeerderheid zou zijn. 'Het is tot stand gebracht om te zijn een gouvernement, overeenstemmende met de vertegenwoordiging.'⁵

Een maand later keerde het onderwerp terug, bij de behandeling van de begroting voor 1850. Hoewel hij zich ziek voelde, trad hij op 13 december toch op in de Kamer. Hij ging vooral in op de kritiek die Groen van Prinsterer en Donker Curtius hadden geuit op de samenstelling en het politieke profiel van het ministerie. Door aan te dringen op het expliciteren van het programma probeerde Groen te laten uitkomen dat Nedermeijer van Rosenthal vooral in het ministerie zat om Thorbecke te beteugelen. Thorbecke haalde er zijn schouders over op en deed bijna terloops zijn later zo vaak aangehaalde uitspraak: 'Wacht op onze daden'. Toen Groen ook in het vervolg van het debat op de kwestie bleef hameren, herhaalde hij de formule. Volgens Thorbecke was het evident dat het hele programma van zijn ministerie lag in de toelichting bij de aanbidding van het grondwetsontwerp op 11 april 1848 en in de organieke wetgeving die de grondwet gebod. 'Uit die daden zal blijken, of bij het ministerie homogeniteit bestaat.' Wel maakte hij direct duidelijk dat algemene overeenstemming over de principes van bestuur niet betekende dat de 'ministers, die denkende, zelfstandige mannen zijn' over alles gelijk dachten.⁶ In het korte, bijna onwillige antwoord openbaarde Thorbecke eigenlijk zijn hele visie op het ministerschap. Men gaf een minister vertrouwen op basis van zijn principes en zijn persoon en beoordeelde hem naar resultaten. 'Niet wat er gesproken, maar wat er gedaan werd, is de grondstof der geschiedenis.'⁷

In eerste instantie had hij aan zijn eigen departement al een enorme hoeveelheid werk. Door de grondwet van 1848 kregen ministeries een wezenlijk andere betekenis dan voorheen. Vanaf 1814 hadden Willem I en Willem II persoonlijk geregeerd, vanuit de staatssecretarie, later het Kabinet des Konings. Hun ministers waren uitvoerders van koninklijk beleid en hoofd van een departement belast met de uitvoering van een deel van dat bestuur. Zonder twijfel was in de loop van de tijd de invloed van ministers en de zelfstandige taak van hun departement groter geworden. Sommige ministers, zoals Baud en Van Hall, hadden een zelfstandig gezag in het parlement en daarbuiten. Willem II